

Izvorni znanstveni članak
UDK: 316.66-055.2(497.5 Zagreb)''18''
371.8-055.2(497.5 Zagreb)''18''

ODGOVORNE PRED HISTORIJOM PRVE UČENICE PRIVREMENOG ŽENSKOG LICEJA

Privremeni ženski licej predstavljao je bitan pomak u obrazovnim mogućnostima žena u Hrvatskoj. No, njegov statut u mnogim je pitanjima ostao neodređen i time ostavio dovoljno prostora da se konačne smjernice nove institucije oblikuju u praksi. Stoga će upravo njegove prve polaznice odrediti karakter i smjer škole. Rad predstavlja analizu strukture prvih učenica Privremenog ženskog liceja s obzirom na njihov broj, polazak škole, društveni status, smjer, boravište, vjeroispovijest, imovinsko stanje, uspjeh, profesionalnu sudbinu i intimni doživljaj svog školovanja. Ovim se željelo dati doprinos shvaćanju problematike obrazovanja žena krajem 19. stoljeća.

Privremeni ženski licej

Otvaranje Privremenog ženskog liceja u Zagrebu 1892. godine bio je po mnogo čemu neobičan potez. Nova je škola trajala osam godina kao gimnazije, u njoj su većinom predavali gimnazijski profesori prema gimnazijskim udžbenicima i nudila se mogućnost učenja latinskog jezika. Dakle, mogli bismo reći da je Licej bio svojevrсна gimnazija za žene. No, u vrijeme njegovog otvaranja u čitavoj Monarhiji postojale su samo dvije ženske gimnazije! Prvu je otvorila *Minerva* u Pragu 1890. godine,¹ a drugu *Frauenverein für Fortbildung* u Beču i to isti dan kad se otvorio Licej.²

Neobično je bilo i to što je Licej otvoren na inicijativu hrvatskog Odjela bogoslovje i nastavu. Naime, ostale ženske gimnazije u Monarhiji bile su privatni zavodi,

1 Marie L Neudorflová, *Česke ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Prag 1999., 116-142.

2 Erich Zölner i Therese Schüssel, *Povijest Austrije*, Zagreb 1997, 275; Arhiv Hrvatskog školskog muzeja (dalje AHŠM), Arhivski fond Marije Jambrišak (dalje MJ), Spomenica u proslavu osamdesete obljetnice rođenja Marije Jambrišak, 39-45.

pokrenuti od strane ženskih udruga i financirani isključivo uz pomoć školarina i privatnih donacija. Zagrebački Licej otvoren je na inicijativu Isidora Kršnjavoga, tadašnjeg predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu. Naučnu osnovu izradili su vodeći pedagozi uz savjetovanje s "visokim gospođama" i učiteljicama viših djevojačkih škola, a Licej se financirao iz proračuna.³

Ovaj potez Odjela za bogoštovlje i nastavu bio je iznenađujući i stoga što do tada u hrvatskoj javnosti nije niti jednom istaknuta potreba osnivanja nekakve ženske gimnazije. Doduše, osamdesetih i devedesetih godina vodile su se brojne rasprave o potrebi reforme ženskog obrazovanja i iznosili su se razni, često vrlo različiti koncepti. Učestale su bile kritike viših djevojačkih škola zbog prevelike količine teoretskog gradiva i slabe zastupljenosti praktičnih predmeta.⁴ Suprotan stav imala je Marija Jambrišak koja je iznijela prijedlog da se postojeća Viša djevojačka škola proširi za dvije do tri godine, a novu je školu uvjetno nazvala Licej. Pri tome se decidirano protivila školama gimnazijskog tipa, već je težište obrazovanja djevojaka vidjela u moralnom i rodoljubnom odgoju, poučavanju jezika, povijesti, geografije, kućanskih poslova i ručnog rada.⁵ Ovakav zahtjev prosljedila je 1891. godine na adresu Školskog odbora zagrebačkog gradskog zastupstva.⁶ Tamo mu se najglasnije usprotivio upravo Isidor Kršnjavi, ocijenivši ga preskupom i nepotrebnom investicijom, te predloživši da se umjesto Liceja osnuje škola za praktičnu naobrazbu žena.⁷ Zašto je, dakle, ovaj ljuti protivnik teoretske obuke djevojaka još iste godine započeo svoj mandat predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu otvaranjem prve državne ženske srednjoškolske institucije gimnazijskog tipa u Monarhiji?

Odgovor na ovo pitanje pruža sâm Kršnjavi u svojim sjećanjima tridesetak godina kasnije. Čitav događaj smjestio je u kontekst sukoba klasičnog i realnog koncepta srednjoškolskog obrazovanja. Prvi je propagirao tradicionalan pristup školovanju koji se bazirao na učenju humanističkih predmeta i klasičnih jezika. Drugi je stavljao naglasak na učenje živih jezika i posvećivao veću pažnju prirodnim predmetima. Sukladno tome, postojala su dva tipa srednjoškolskih institucija: gimnazije i realke. Kršnjavi je smatrao da niti jedna od njih ne zadovoljava u potpunosti potrebe modernog društva. Stoga je predlagao da se obje ukinu, te da se uvede jedinstvena institucija: realna gimnazija. No, uskoro je shvatio da njegova ideja nailazi na velik otpor javnosti. Uvidjevši da neće uspjeti nametnuti koncept muške realne gimnazije, on se odlučuje osnovati njezin ženski ekvivalent. Smatrao je da se pitanje ženskog obrazovanja ipak nalazi na marginama javnog interesa, te će tako "daleko od očiju javnosti" mirno provesti svoj projekt.⁸

3 Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas VIII*, Zagreb 1913., 325-328; A. Cuvaj *Grada za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas X*, 379; O pitanju djevojačkih liceja Zagreb, *Agramer Zeitung*, 1892, 26; *Izujesice Privremenog ženskog liceja u Zagrebu koncem školske godine 1897/8*.

4 *Narodne novine* 1889., 147, 169 i 174; Ida Ograjšek, Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća, *Radovi ZHP* 2004, 34-35-36, 89-101.

5 Kakva je naša viša djevojačka škola i jeli opravdana želja za njezinom reformom, *Narodne novine*, 1890., 87 i 93.

6 Kakvu ženu želimo, *Narodne novine*, 1891., 269

7 Djevojački licej, *Hrvatska* 1891., 259.

8 Isidor Kršnjavi, *Primjedbe uz Načela o uređenju srednjih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1919.

Ipak, ideja otvaranja ženske srednjoškolske institucije gimnazijskog tipa nije prošla bez odjeka u hrvatskim glasilima. Tim više što do tada gotovo i nije postojala mogućnost srednjoškolskog obrazovanja za žene. Viši razredi gimnazija i realki bili su namijenjeni isključivo muškarcima, a jedina mogućnost koja se djevojkama otvarala nakon završetka više djevojačke škole bila je preparandija. Po zatvaranju Zemaljske ženske preparandije 1884. godine u Banskoj Hrvatskoj postojala je samo Učiteljska škola za djevojke koju su držale Sestre milosrdnice u Zagrebu.⁹ Stoga je otvaranje mogućnosti gimnazijskog programa za djevojke pokrenulo niz rasprava u javnosti. Evocirala su se pitanja o potrebi i ekonomskoj opravdanosti takvog poteza, izrazile su se sumnje u psihološku i intelektualnu sposobnost djevojaka da usvoje zahtijevno gimnazijsko gradivo te bojazan da bi ih školovanje moglo odvratiti od "prirodne uloge" majke i supruge. Pobornici nove škole najčešće ističu egzistencijalni problem neudanih žena iz srednje klase, podcrtavaju da je Licej prvenstveno namijenjen pripadnicama viših građanskih slojeva, te naglašavaju da obrazovanost ne bi uništila ženske atribute već bi kod njih potencirala rodoljublje, umjerenost, skromnost i razumnost. Obrazovana bi žena bila bolja supruga, bolja majka, bolja domaćica, bolja Hrvatica, bolja žena, ali još uvijek samo žena. Dakle, i jedni i drugi definiraju ženu unutar postojećih rodnih uloga i zauzimaju negativan stav prema mogućnosti redefiniranja ženskog položaja u društvu.¹⁰ Raspoloženje javnosti utjecalo je na strukturu i program Liceja.

Nova škola nudila je tri smjera: latinski, pedagoški i opći. Učenice sva tri smjera zajedno su polazile razred, a njihova obuka razlikovala se samo u izboru jednog od "relativno obligatnih predmeta": pedagogije, latinskog ili engleskog. Odluče li se za klasično obrazovanje, djevojke su se pripremale za upis na sveučilište, iako u tom trenutku niti jedno sveučilište u Monarhiji nije bilo otvoreno za žene. Opći smjer nudio je naobrazbu iz engleskog jezika, te pripremao djevojke za ulogu guvernante, a pedagoški smjer je u biti predstavljao učiteljsku školu s nešto jačom teorijskom nastavom i time dokinuo monopol Crkve nad odgojem učiteljica u Hrvatskoj.¹¹

Sukladno zahtjevima javnog mijenja Licej je posebnu pažnju pružao obrazovanju učenica u onim znanjima koja su tradicionalno smatrana nužnim ili poželjnim za žene iz građanskih obitelji. Tako je naučna osnova Liceja naglasak stavljala na učenje živih stranih jezika. Djevojke su u Liceju morale steći određeni nivo znanja iz njemačkog i francuskog, a mogle su se obrazovati i u engleskom jeziku. Velika pažnja posvećivala se i književnosti te je uveden novi predmet: svjetska književnost. Nadalje, za razliku od svojih kolega u gimnazijama i realkama, učenice Ženskog liceja dobivale su poduku iz risanja, ručnog rada, pjevanja i gimnastike.¹² Napokon,

9 Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb 1958., 188.

10 Ida Ograjšek Gorenjak, "On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje" u: Andrea Feldman (ur.), *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Zagreb 2004., 157-180.

11 *Izvišće Privremenog ženskog liceja...* 1897./8.

12 Isto.

da bi se podcrtala briga za razvijanje ženskih vrlina u školi provodila se politika da gdje god je to moguće predmete na Ženskom liceju predaju žene.

Uz to, licejke nisu bile u ravnopravnom položaju s ostalim srednjoškolcima. Učenicice viših razreda Liceja nisu mogle izlaziti na ponovni ispit već bi automatski gubile pravo nastavka školovanja. Ovim se vjerojatno željelo naglasiti da je otvaranjem Liceja učinjen poseban ustupak djevojkama, te da u njemu nema mjesta za nedarovite i nemarne učenice. Druga važna stvar po kojoj se Licej razlikovao od ostalih srednjih škola je izuzetno visoka školarina u iznosu od 50 forinti na godinu. Usporedbe radi, školarina u gimnazijama iznosila je 12-16 forinti godišnje. Visoka školarina imala je funkciju klasne eliminacije, te je trebala osigurati elitnu poziciju nove institucije. No, učenice Liceja vjerojatno su najviše pogođene odredbom da završni ispit Liceja nema pravovaljanost mature. To se najviše ticalo polaznica latinskog smjera koje su tijekom školovanja dobivale dovoljno znanja, ali ne i svjedodžbu koja bi im otvarala vrata sveučilišne naobrazbe. Zanimljivo je da sva navedena ograničenja nisu bila nepremostiva. Javna matura mogla se položiti na nekoj muškoj gimnaziji, školarina se mogla oprostiti, što se često i činilo, a postojala je mogućnost dodjele manje ili veće stipendije.¹³

Možda najveća posljedica nespremnosti sredine na novu školu bila je njezina privremenost. Licej je bio privremena institucija 21 godinu. Ta privremenost odražavala se na njegovoj svakodnevnicu: financijama, nemogućnosti pružanja stalnog zaposlenja, neriješenom pitanju prostora itd. Položaj Liceja sankcioniran je 26. studenog 1913. godine kada je sukcesivno krenula njegova preobrazba u Kraljevsku žensku realnu gimnaziju u Zagrebu.¹⁴

Novoosnovana institucija svojim raznolikim ustrojem nije nudila definitivne odgovore i opredjeljenja. Statut Liceja u mnogim je pitanjima ostao neodređen i time ostavio dovoljno prostora da se konačne smjernice i glavna obilježja prve ženske srednjoškolske institucije oblikuju u praksi. Budućnost i karakter Liceja ovisio je prvenstveno o odazivu, napretku i interesima njegovih učenica. Stoga upravo analiza prvih polaznica škole, njihovog društvenog statusa, obrazovnih uspjeha, ambicija i opredjeljenja može pružiti donekle objektivnan uvid u realnost prve ženske gimnazije, ali i pokazati u kojoj je mjeri novi zavod odgovarao potrebama sredine u kojoj je nastao.

Osnovni izvor podataka o učenicama Liceja su glavni katalozi sačuvani u fondu I. ženske realne gimnazije.¹⁵ U njima su se za svaku polaznicu koja je bila redovno upisana u Licej zapisivali njezini osobni podaci (ime, prezime, mjesto i godina rođenja, vjeroispovijest, zanimanje roditelja, mjesto stanovanja roditelja) i podaci vezani uz polazak i rad u školi (opći uspjeh, uspjeh prema predmetima, vladanje, eventualne stipendije, oprosti od plaćanja školarina i stanodavci, temeljem čega se učenica upisala u školu). Pronađeni podaci su poprilično iscrpni, ali nažalost često

---

13 Isto.

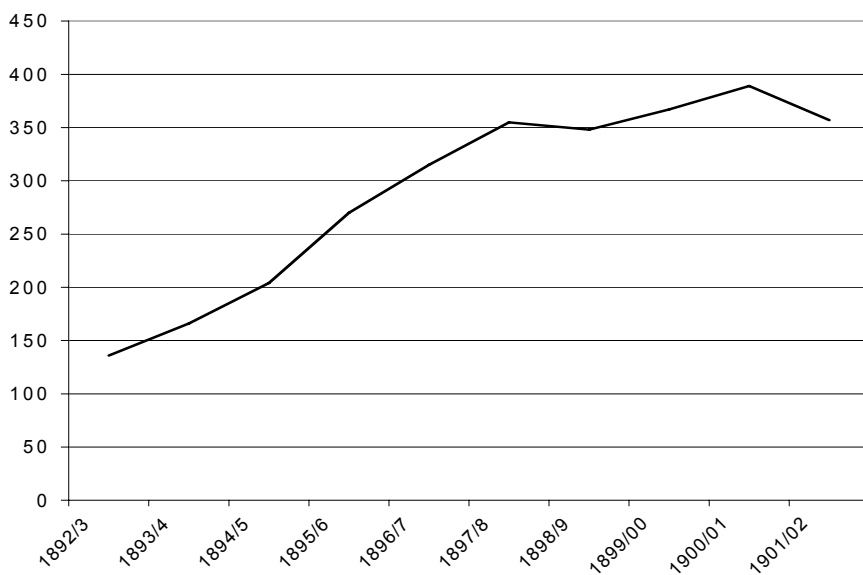
14 Državni arhiv u Zagrebu (dalje DAZ), Arhivski fond I. Ženske realne gimnazije (dalje ŽRG), Opći spisi, 1913., 412.

15 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1892.-1901.

nepotpuni. Glavne školske kataloge u principu su ispunjavale razrednice koje su pri tome pokazivale različitu revnost i neusuglašene stavove o tome što i kako treba napisati. Često nedostaju informacije plaća li učenica školarinu ili na temelju koje isprave se upisala u Licej te zbog čega je eventualno odustala od daljnjeg školovanja, a podaci o stipendijama su vrlo sporadični i stoga gotovo neiskoristivi.

Brojnost učenica

Prve školske godine djevojke su mogle upisati samo četiri niža razreda. Svake sljedeće jeseni otvarao se po jedan viši razred, a puni osmogodišnji profil Licej je stekao u 1896./7. školskoj godini. Treba napomenuti da je otvaranjem Liceja ukinuta Viša djevojačka škola u Zagrebu. To je značilo da je zagrebačkim djevojčicama koje nisu željele pohađati samostansku školu, Licej bio jedina opcija nastavka školovanja nakon završetka niže pučke škole. Stoga činjenica da je Licej započeo s radom sa svega 136 učenica, te da su neki razredi upisali manje od dvadeset polaznica upućuje na stanovito nepovjerenje sredine prema novoj instituciji. S vremenom broj licejka bilježi rast, a razredi su brojali između 35 i 60 polaznica. Na kraju prve dekade djelovanja Licej je imao 357 učenica.

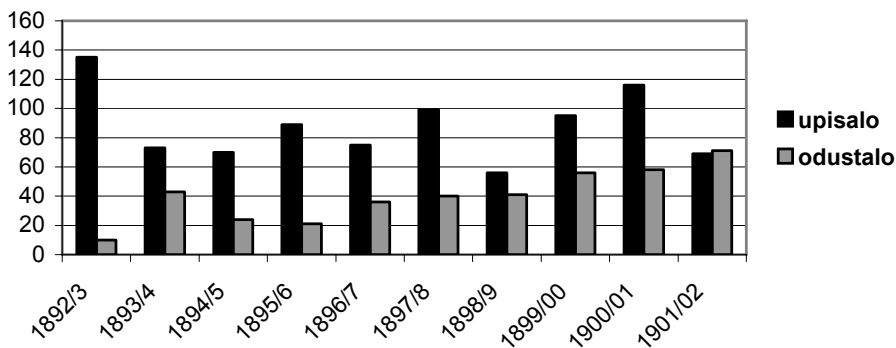

Graf br. 1: Broj učenica u Liceju tijekom deset godina¹⁶

¹⁶ DAZ, ŽRG, Glavni katalogi, 1892.-1896.; *Izvjestje Privremenog ženskog liceja...* 1897./8.-1901./02.

Uz redovne polaznice, Licej su pohađale i tzv. hospitantice koje nisu prisustvovalе cjelokupnoj nastavi nego su slušale predmete prema vlastitom izboru.¹⁷ One nisu bile punopravne učenice, nisu dobivale opći uspjeh i o njima se nije vodila evidencija u glavnim katalozima. Ipak, u godišnjim školskim izvještajima navode se njihova imena iz čega je vidljivo da se interes za ovaj vid školovanja isključivo odnosio na više licejske razrede, a školu je godišnje polazilo 20-30 hospitantica.¹⁸ Sama dozvola da učenice sporadično i prema izboru pohađaju nastavu iskakala je iz uobičajenih standarda srednjoškolskog obrazovanja. Ovaj pristup školovanju na neki je način nastavak dotadašnje prakse obrazovanja djevojaka putem privatnih sati s time što bi se oni u ovom slučaju odvijali u školskim klupama. S druge strane, dozvola i interes za pohađanje škole bez mogućnosti stjecanja svjedodžbe odraz je uvjerenja da je djevojci obrazovanje prije svega potrebno za što bolje snalaženje u društvenoj i rodnoj ulozi, a ne kao sredstvo za postizanje profesije.

Prikaz porasta broja učenica ne daje potpunu sliku ukupnog broja djevojaka koje su u desetogodišnjem razdoblju pohađale prvu žensku srednju školu. U prvih deset godina rada Licej su upisale 872 učenice, no gotovo polovica njih iz različitih razloga odustaje od daljnjeg školovanja. U **grafu br. 2** uočljiva je neobično velika dinamičnost kako u upisima na Licej tako i u odustajanju od daljnjeg školovanja na ovoj instituciji. Iako su razredi u prosjeku imali pedesetak učenica, iz perspektive višegodišnjeg razvoja situacije, pojedine generacije brojile su preko sto polaznica. Broj prvog upisa u više razrede i ispisa ili odustajanja od školovanja u Liceju bio je toliko velik da se tijekom osmogodišnjeg perioda struktura pojedinih razreda gotovo u potpunosti promijenila.

Graf br. 2: Broj upisanih učenica i učenica odustalih od daljnjeg školovanja¹⁹

17 *Izješće Privremenog ženskog liceja ... 1897./8.*

18 *Izješće Privremenog ženskog liceja ... 1897./8, 1898./9; 1899./0.; 1900./1.; 1901./2.*

19 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi 1892.-1902.

Od učenica koje su odustale od daljnjeg školovanja u Liceju dio se ispisao tijekom školske godine, a dio se jednostavno nije upisao u novi razred. U prvom slučaju povremeno su zapisane bilješke o razlogu njihovog odustajanja. Iz njih je vidljivo da je velik dio polaznica završio školovanje nakon što je bio ocijenjen negativnom ocjenom, a nekoliko ih je bilo izbačeno zbog krađe. Kao čest razlog prekidanja školovanja pojavljuju se i zdravstveni problemi. Ipak, dio učenica koje su formalno napustile svoj razred nastavile su obrazovanje u Liceju kao hospitantice, dobrovoljne ponavljačice ili se ponovo upisuju nakon godine pauziranja. S druge strane, o razlozima učenica koje usprkos prolaznoj ocjeni u prethodnom razredu ne upisuju novu školsku godinu može se samo nagađati.²⁰

Odgovor bi se djelomično mogao iščitati iz analize odustajanja prema razredima. Zanimljivo je da su učenice češće odustajale u nižim, nego u višim razredima. Ipak, najviše se odustajalo od daljnjeg školovanja nakon četvrtog razreda koji je u biti predstavljao dotadašnju granicu ženskog obrazovanja. Ovo upućuje da se dio učenica u Licej upisao kao u višu djevojačku školu bez namjere iskorištavanja njegovog punog profila. S druge strane, upravo je peti razred Liceja bilježio najveći broj pridošlih učenica. Znalo se događati da su u tom razredu pojedine generacije gotovo promijenile svoj sastav budući da se u njega istovremeno upisivalo i ispisivalo preko dvadeset učenica.²¹ Ovaj interes za pohađanje nastave petog razreda naravno nije neočekivan budući da je Licej uz učiteljsku i stručnu školu bio jedina institucija koja je pružala obrazovanje za taj uzrast djevojčica.

Najveći interes za nastavak školovanja u Liceju pokazale su učenice viših djevojačkih škola u Varaždinu, Zemunu, Osijeku, Gospiću i Samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu, a među polaznicama viših razreda Liceja nalazimo i pridošlice iz viših djevojačkih škola u Križevcima, Karlovcu, Đakovu i Rijeci, Realne gimnazije u Mitrovici i Bjelovarske realke te Ženske stručne škole u Zagrebu.²²

Društveni status i smjer učenica

Jedna od osnovnih debata koje su se vodile pred samo otvaranje Liceja odnosila se na pitanje poželjnog društvenog podrijetla budućih učenica, odnosno kome je nova škola namijenjena. No, ovi su razgovori vođeni isključivo na teoretskoj razini, najčešće između pripadnika i pripadnica pedagoške struke, a u čitavom se periodu pred osnivanje nove institucije nije iskristalizirala jasna društvena interesna skupina koja bi iskazala nesumnjivu potrebu za otvaranjem institucije ovakvog tipa. Moglo bi se reći da su proces osnivanja na svojim plećima iznijeli pedagozi uz podršku Odjela za bogoštovlje

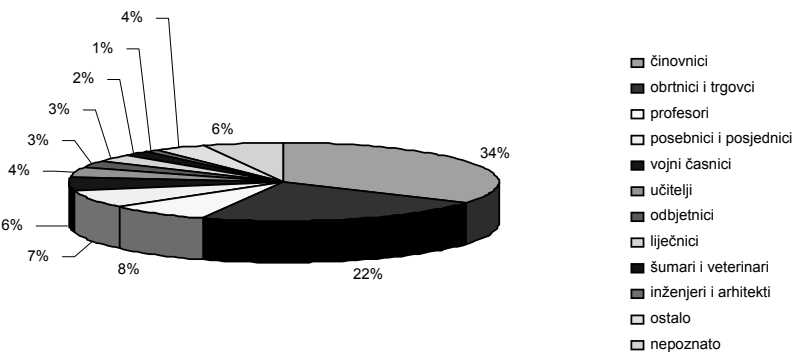
²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² Isto. Podaci su nepotpuni i odnose se samo na oko 40% novo pridošlih učenica jer se nisu redovito navodila imena institucije na temelju čije se svjedodžbe učenica upisala.

i nastavu, no ovdje se njihova moć zaustavila. Daljnji rad Liceja i njegov smjer djelovanja ovisio je prvenstveno o interesu javnosti za ono što im je on mogao ponuditi. Koji su dakle društveni slojevi pokazali zanimanje i razumijevanje za više školovanje svojih kćeri i koji su smjer svojim izborom davali daljnjem razvoju nove škole ?

Podaci se ponovo mogu pronaći u glavnim katalozima Prve ženske realne gimnazije, a obrađeni su i iskazani u **grafu br. 3**. Ovdje je uočljivo da su učenice većinom dolazile iz tadašnje građanske klase i to velikim dijelom iz porodica činovnika, obrtnika i trgovaca. Dio učenica potekao je iz profesorskih i učiteljskih obitelji i obitelji vojnih časnika.

Graf br. 3: Presjek strukture učenica Liceja prema zanimanjima njihovih roditelja²³

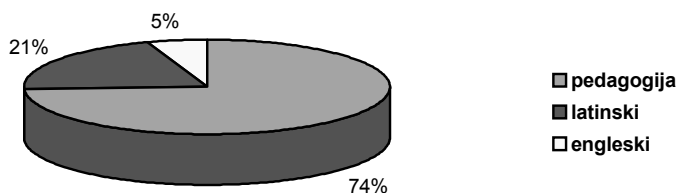
Presjek društvenog podrijetla učenica uopće ipak ne pruža potpunu sliku o društvenom statusu polaznica ove institucije. Licej je bio škola sa tri različita smjera koja su otvarali sasvim drugačije mogućnosti što se neminovno moralo odraziti na društvenu strukturu njihovih polaznica. Dok je pedagoški smjer obrazovao nove generacije učiteljica, latinski i opći smjer činili su srž avangardnosti institucije. No, iako su ova dva smjera predstavljala novitet u mogućnostima obrazovanja djevojaka, oni su činili dvije oprečne koncepcije svrhe djevojačkog obrazovanja. Prvi je djevojkama pružao teoretske preduvjete za daljnje školovanje i priliku da se i žene etabliraju u krugovima intelektualne elite, a drugi je bio odraz ideje da je djevojkama obrazovanje potrebno samo zato da postanu ugodnije i elegantnije društvo svojim supruzima i upućenije majke.

Činovnički i obrtnički sloj kao najbrojniji dio građanske klase dominira u sva tri usmjerenja, ali postoje znatne razlike u njegovoj zastupljenosti. On se najradije odlučuje za obrazovanje svojih kćeri u pedagoškom odjeljenju, dok su u latinskom i općem nešto manje zastupljeni. Interes za latinski smjer nešto su češće iskazivale kćeri iz intelektualnih krugova: učitelja, profesora, inženjera, arhitekta, odvjetnika itd. Nasuprot tome, učenice općeg smjera više su dolazile iz konzervativnih vojnih krugova i liječničkih obitelji.

23 Isto.

Jedno od najvažnijih pitanja za sudbinu škole bilo je za koji će se smjer učenice odlučiti. Ponuda od tri različita tipa obrazovnog smjera bila je posljedica trenutne obrazovne i društvene situacije, pokušaj da se istovremeno udovolji realnim potrebama, ambicijama stručnjaka i konvencionalnoj ideji o svrsi ženskog obrazovanja, ali je ona mogla funkcionirati samo kao privremeno rješenje. Upravo ovakvim konceptom budućnost i smjer kojim će škola krenuti prepuštali su se u ruke učenica. Sudeći prema **grafu br. 4**, u prvih deset godina rada Licej je više nalikovao učiteljskoj školi nego gimnaziji. Za pedagoški smjer odlučilo se čak 284 učenica, odnosno 74% od ukupnog broja polaznica viših razreda. Određeni interes postojao je i za latinski smjer koji je u ovom razdoblju odabralo 79 učenica, dok je opći smjer brojio zanemarivih dvadesetak polaznica.

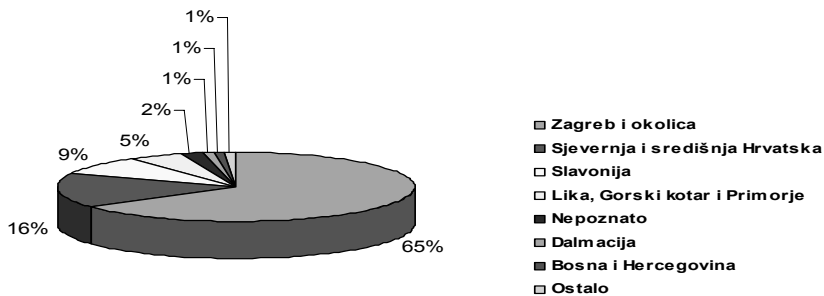
Graf br. 4: Učenice Liceja prema smjeru²⁴

Ovaj izraziti nesrazmjer u interesu za različite licejske smjerove upućuje na nekoliko zanimljivih postavka. S jedne strane, očita je nespremnost tadašnje društvene situacije na pojavu ženske obrazovne institucije gimnazijskog tipa. U prvom razdoblju postojanja Liceja jednostavno se još nije razvila dovoljno brojna interesna skupina koja bi se odlučila za latinski smjer i time novoj instituciji dala gimnazijski karakter. S druge pak strane proklamirani tip ženskog obrazovanja bez konkretne svrhe i zvanja imao je još manje interesentica. Umjesto liberalnog i izrazito konzervativnog rješenja, tadašnje građanstvo biralo je poznati put. Napokon, buduće učiteljice zao-kruživale su svoje obrazovanje licejskom svjedodžbom, mogle su računati na prilično sigurno zaposlenje i nisu morale krčiti put kroz društvene predrasude.

Boravište učenica

Prema rezultatima izraženim u **grafu br. 5** uočljivo je da je očekivano veliki broj učenica dolazio iz Zagreba. Ipak, više od trećine polaznica privremeno se doselilo u glavni gard isključivo radi pohađanja ove institucije. Najvećim dijelom one su dolazile iz sjeverne i srednje Hrvatske, regije koja je tradicionalno bila okrenuta prema Zagrebu, ali znakovito je da je znatan dio učenica dolazio i iz ostalih dijelova Hrvatske pa i Monarhije. Tako su učenice iz Slavonije činile 9%, a Like, Gorskog kotara i Primorja 5 % ukupne licejske populacije.

²⁴ Isto.

Graf br. 5: Učenice prema boravištu²⁵

Zanimljivo je da je Licej pohađalo i devet učenica iz Dalmacije, jedanaest iz Bosne i Hercegovine, te po jedna iz Kranjske, Ugarske, Austrije i Rumunjske. Naravno, ovi pojedinačni primjeri nikako ne ukazuju na interes dotičnih regija za novu instituciju.

Jedan od osnovnih problema bio je smještaj pridošlih polaznica. Iako se već druge godine rada nove škole pojavila privatna inicijativa Franjice Kubelke da u Gundulićevoj 45 osnuje internat za djevojke, te je čak dobila snažnu službenu podršku i preporuku,²⁶ odaziv učenica bio više nego mlak. U školskoj godini 1893./1894. u internatu su živjele tek četiri licejke, a kasnije se on više niti ne spominje.²⁷ U prvom su se dakle razdoblju učenice iz drugih dijelova Hrvatske smještale kod rodbine ili stanodavaca i stanodavki. Vrlo često to su bile porodice istog zanimanja kao i njihovi roditelji ili pak obitelj neke od suučenica. Stoga bi se moglo pretpostaviti da je prilikom smještaja učenica djelovao sustav prijateljstava i poznanstva. Uz to, kao česte stanodavke javljaju se udovice kojima je to bio dodatni izvor prihoda.²⁸ Nova inicijativa za otvaranje ženskog internata pokrenuta je početkom dvadesetog stoljeća i bila je znatno drugačijeg karaktera. To više nije bio pojedinačni poduzetnički i entuzijastički podvig, već prva ozbiljnija akcija Gospojinske udruge za obrazovanje i zaradu ženskinja u Hrvatskoj i Slavoniji. Naime, ova je Udruga osnovala *Jelisavetinu zakladu* u svrhu izrade spomenika preminuloj kraljici Elizabeti, ali su sakupljeni novac odlučile prenamijeniti za osam stipendiranih mjesta u novoosnovanom djevojačkom internatu. Nadalje, stipendirane stanarke internata bile su automatski oprostene od plaćanja školarine.²⁹ Već prve školske godine djevojački je internat pohađalo dvanaest učenica, da bi druge godine broj pitomki internata porastao za gotovo polovicu.³⁰

²⁵ Isto.

²⁶ *Narodne novine* 1893., 127.

²⁷ DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1893./4.

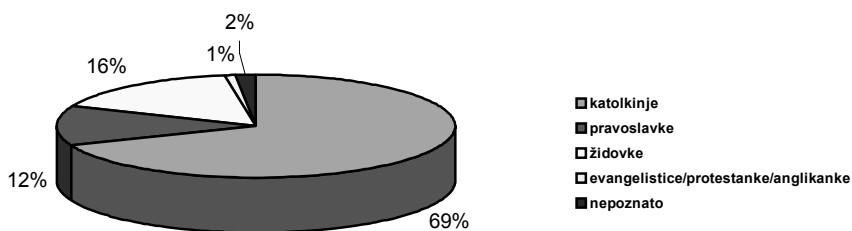
²⁸ DAZ, ŽRG, 1892/3.-1901./2.

²⁹ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Arhivski fond Zemaljske vlade, Odjela bogoštovlja i nastave (dalje: BiNZV), Opći spisi 1900. VIII/519; A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas XI*, 393–399; A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas X*, 403.

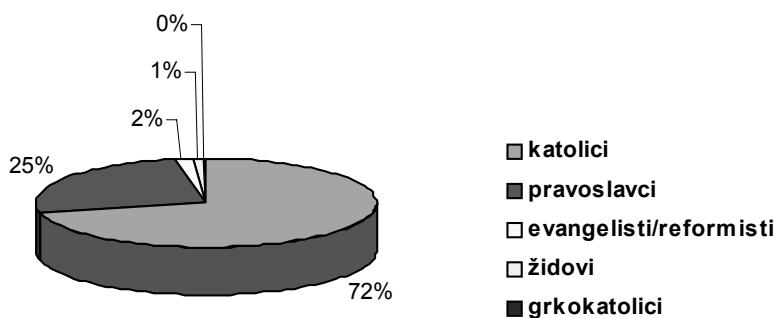
³⁰ DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1892/3.-1901./2.

Vjeroispovijest učenica

Zanimljivo bi bilo pogledati u kojoj je mjeri vjeroispovijest utjecala na obrazovne mogućnosti i očekivanja djevojaka. Usporede li se podaci iskazani u **grafu br. 6** u kojem se prikazuju učenice Liceja prema vjeroispovijesti i u **grafu br. 7** koji obrađuje odnos cjelokupnog stanovništva tadašnje Hrvatske i Slavonije uočljive su određene razlike. Očekivano, u školi su prevladavale katolkinje i to u tek nešto manjem postotku od ukupnog udjela pripadnika katoličke vjeroispovijesti u pučanstvu Hrvatske. S druge strane, uspoređi li se s općom situacijom u Hrvatskoj, Licej je pohađalo neobično mnogo pripadnica židovske vjeroispovijesti i znatno manje pravoslavki. Ovaj neproporcionalni odnos djelomično je posljedica činjenice da imovina krajiške zaklade nije davala stipendije učenicama Liceja, ali je on istovremeno i odraz odnosa obitelji određenog kulturnog kruga prema obrazovanju uopće pa prema tome i djevojčica, kao i eventualnih razlika u presjeku socijalnog statusa pripadnika svake pojedine religije.

Graf br. 6: Učenice Liceja prema vjeroispovijesti³¹

Graf br. 7: Stanovništvo Hrvatske i Slavonije prema vjeroispovijesti 1910. godine³²

³¹ Isto.

³² Arnold Suppan, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj 1835.-1918.*, Zagreb 1999., 97.

Školarine i oprosti

Argumentacijski materijal i borba oko otvaranja Liceja bili su izrazito klasno obojeni. Ističući neophodnost otvaranja pristupa žena novom obrazovnom stupnju, pobornici osnivanja ovog zavoda osjetili su potrebu naglasiti kome bi takva institucija bila namijenjena. Pri tome su često istovremeno zauzimali međusobno oprečne stavove. S jedne strane, Licej je načelno trebao nadomjestiti nedostatak privatnih škola za djevojke viših slojeva građanstva. One bi sada umjesto zbira raspršenih privatnih satova ili školovanja u inozemstvu imale priliku pratiti konzistentan i osmišljeni program zagrebačkog Liceja. S druge strane, realnost naše građanske klase podcrtavala je problem sasvim drugačije prirode: egzistencijalnu nesigurnost građanskih djevojaka. Stoga je nova škola trebala odgovarati na sasvim konkretne situacije u kojima se mogu naći mlade žene iz građanske klase koje se zbog objektivnih razloga nađu u nezavidnim financijskim prilikama.³³

Utemeljitelji Liceja kao da nisu primijetili međusobnu oprečnost ova dva pristupa te se licejskim statutom pokušalo učinkovito odgovoriti na obje artikulirane potrebe. Tako je visoka školarina trebala filtrirati i ograničiti Licej samo na polaznice iz dobrostojećih porodica, a istovremeno se školskim programom, osobito pedagoškim smjerom, pokušalo djevojkama pružiti temelj uz pomoć kojeg bi mogle dostojno zaraditi za život. No, u praksi se previd ovakvog koncepta vrlo brzo iskazao. Postavilo se pitanje što raditi s djevojkama koje nominalno pripadaju poželjnom ili prihvatljivom krugu, ali im ekonomske prilike ne dopuštaju plaćanje velike školarine. Licej im je istovremeno pružao mogućnost ostanka u sloju građanskih zanimanja, ali i onemogućavao pristup zbog visokih školarina.

Problem se pokušao riješiti već sljedeće školske godine kada se smanjila školarina za "pedagoškinje" na 16 forinti godišnje, dok su polaznice latinskog i engleskog smjera i dalje plaćale istu svotu.³⁴ Nadalje, izlaz je pronađen i u odredbi da se izvanredne učenice siromašnih prilika mogu osloboditi plaćanja školarine.

Zahtjevi za oprostom od školarine započeli su stizati već prve godine rada Liceja. Zamolbe su se u principu slale ravnateljstvu škole koje ih je pregledalo te uz preporuku prosljedilo Odjelu za bogoštovlje i nastavu.³⁵ Već 1894./1895. školske godine broj molbi bio je toliki da se ravnateljstvo odlučilo da molbenice Zemaljskoj vladi dostavi skupno u tabelarnom obliku. Pri tome su zanimljive stavke koje su se smatrale važnim za razmatranje ovih zahtjeva. Prije svega, tu je bio napredak učenica i njihovo vladanje u školi. Nadalje, navodili su se podaci koji su se odnosili na njihove imovinske prilike pri čemu su se kao glavne postavke uzimali zanimanje roditelja, prihodi i broj djece. Sudeći prema ovom dopisu, sâmi kriteriji dodjela oprosta od školarine nisu bili osobito strogi. Tako se uspjeh s odlikom zahtijevao samo za učenice

33 I. Ograjšek, "On uči, ona pogada, on se sjeća, ona prorokuje."

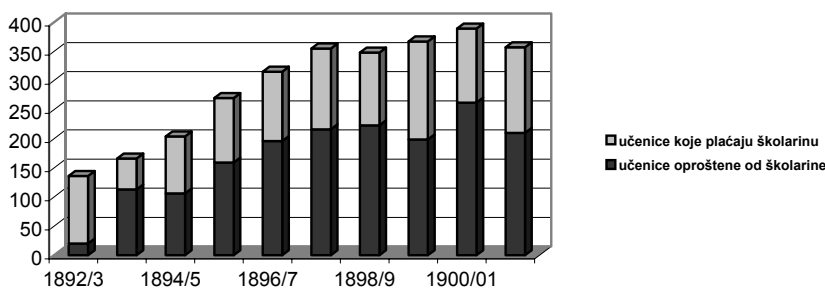
34 *Izviješće Privremenog ženskog liceja ...* 1897./8.

35 HDA, BiNZV, Opći spisi, 1894. VIII/17; 1895. VIII /48; 1898. VI/33; VIII /52; 1900. VIII /519.

I. OGRAJŠEK GORENJEK, ODGOVORNE PRED HISTORIJOM

do trećeg razreda, dok je za starije polaznice Liceja bilo dovoljno da razred polože s pozitivnom ocjenom. Prihodi roditelja također su varirali od 260 forinti koliko su primale udovice do plaće tajnika Kraljevske zemaljske vlade od 2000 forinti ili gotovo 3000 forinti prihoda sveučilišnog profesora.³⁶ Od šezdeset molbi koliko ih je bilo u prvom polugodištu školske godine 1894./1895. svima je bilo udovoljeno.

Trend nastavka ovog masovnog dodjeljivanja oprosta školarine nije se zaustavljao. Kao što je vidljivo u **grafu br. 8b**, svake je godine više od polovice polaznica Liceja bilo oslobođeno od plaćanja školarine.

Graf br. 8: Učenicke prema plaćanju / neplaćanju školarine³⁷

Primjer školarina možda je najočitiiji prikaz raskoraka između ambicija s kojima su se izrađivali koncepti i ideja o novoj školi i realne situacije s kojima se moralo suočiti. Visoke školarine i zamišljeni sustav ekskluzivnog oprosta trebao je vršiti funkciju klasne i kvalitativne selekcije, ali je on mogao biti djelotvoran samo pod pretpostavkom postojanja kritične mase potencijalnih polaznica koje su mogle platiti i bile spremne natjecati se za mjesto u školi. Osim toga, insistiranje na ekskluzivitetu djelomično bi ograničilo širenje utjecaja same institucije na šire društvene krugove. Ipak, sustav školarina, koliko god labilan, pružao je legitiman sustav praćenja i filtriranja polaznica nove institucije.

Stipendije

Učenicke koje su iz različitih razloga imale poteškoća u financiranju svog školovanja mogle su se obratiti dobro uhodanom sustavu stipendiranja. Dodjeljivanje potpora đacima iz brojnijih obitelji ili porodica slabijeg imovinskog stanja bio je nezaobilazni dio tadašnjeg obrazovnog sustava, a polaznicke Liceja ravnopravno su se u njega uključile. Tako se u arhivskom fondu Odjela za bogoštovlje i nastavu nalaze brojni

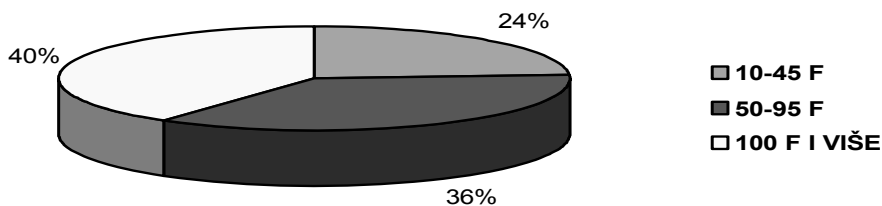
³⁶ HDA, BiNZV, Opći spisi, 1894. VIII/17, 16; 1895. VIII/ 48.

³⁷ DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1892/3.-1901./2.

zahtjevi učenica Liceja za dodjeljivanjem stipendije ili potpore.³⁸ Zahtjeve su najčešće potpisivali njihovi roditelji ili one same te su Odjelu za bogoštovlje i nastavu dostavljani uz preporuku ravnateljstva Liceja ili nekog lokalnog službenika (npr. kr. kotarskog župana ili predstojnika).

Tijekom 10 godina licejkama je dodijeljeno ukupno 180 stipendija koje su razdijeljene između 76 učenica.³⁹ Potpore su većinom dolazile od strane zemaljskog proračuna i zaklade narodnih učiona, a postojali su i pojedinačni slučajevi stipendija iz privatnih zaklada ili od strane grada iz kojeg je učenica dolazila. S druge strane, zaklada krajiške imovine odbijala je zahtjeve za potporu učenica Liceja te je insistirala da njezine štitičnice polaze školu u Samostanu sestara milosrdnica.⁴⁰

Stipendije su poprilično varirale u iznosu te su se kretale od 10 do 300 forinti, ali većinom su bile manje od 100 forinti. Uz to stipendistice su se međusobno razlikovale i prema učestalosti primanja stipendije. Naime, one su dodjeljivane za tekuću školsku godinu, a dobivanje jednogodišnje stipendije nije garantiralo da bi se ona mogla ponoviti i sljedeće godine. Najveći dio stipendistica primio je tek jednu do dvije stipendije tijekom svog školovanja dok je manje od četrdeset posto njih moglo računati na redovite novčane potpore.

Graf br. 9: Stipendije dodijeljene učenicama Liceja prema iznosu⁴¹

Zanimljivo bi bilo pogledati koji su to faktori kvalificirali učenicu kao kandidatkinju za dobivanje stipendija i što je utjecalo na iznos novčane potpore. Pri tome se može uočiti da su postojale dvije razine kvalifikacija odnosno diskvalifikacija učeničkih molbenica: službena i ona manje otvorena, ali jednako provođena u praksi.

Iako službeni uvjeti za dobivanje stipendije nigdje nisu bili izričito izraženi, oni se mogu iščitati iz sličnosti argumentacijskog obrasca gotovo svih molbenica. U njima se uz opći uspjeh i vladanje moliteljica kao glavni momenti ističu socijalne i imovinske prilike obitelji iz koje ona dolazi. Najčešće se tu navode mali prihodi, udovištvo,

38 HDA, BiNZV, Opći spisi, 1894. VI//135; 1896 VI /34; 1899. VI/33; VI/203.

39 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1893./4-1895./6.; HDA, BiNZV, Opći spisi, 1894. VI//135; 1896 VI /34; 1899. VI/33; VI/203. *Izviješće Privremenog ženskog liceja...1897./98-1901./1902.* Nisu pronađeni nikakvi podaci za 1892./3. godinu.

40 HDA, BiNZV, Opći spisi, 1894. VI/135; 1896 VI/34.

41 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1893.-1896.; HDA, BiNZV, Opći spisi, 1894. VI//135; 1896 VI /34; 1899. VI/33; VI/203. *Izviješće Privremenog ženskog liceja...1897./98-1901./1902.* Nisu pronađeni nikakvi podaci za 1892./3. godinu.

brojnost djece školske dobi ili čak “moralno, društveno i političko ponašanje” djevojičinog oca.⁴² Nadalje, određena prednost davala se učenicama koje nisu imale prebivalište u Zagrebu kao i polaznicama viših razreda. Iako je 65% učenica Liceja imalo prebivalište u Zagrebu, tek je 49% posto stipendija bilo dodijeljeno Zagrepčankama. Sama je učenica imala izrazito maleni upliv na eventualnu kandidaturu za stipendiju. Doduše njezin je opći uspjeh i vladanje bio jedan od nezaobilaznih informacija svake molbenice, ali je u praksi u principu bilo dovoljno da uspješno završi razred. Tako je čak 41% učenica prilikom dobivanja prve stipendije imalo samo izvrstan uspjeh.⁴³ Nadalje, opći uspjeh nije imao većeg utjecaja niti prilikom određivanja iznosa. U izvještajima ravnateljstva Liceja o napretku učenica s najvišim stipendijama vidljivo je da su se među njih ubrojile i učenice koje nisu postizale odlične ocjene,⁴⁴ a jedna je čak imala vladanje *prema propisima*.⁴⁵ Napokon, Kresser Silvestra, stipendistica koja je redovno primala najvišu stipendiju u iznosu od čak 300 forinti nije nikada imala veći uspjeh od izvrsnog, a jednom je čak bila upućena na popravni ispit.⁴⁶

S druge strane, među odbijenim molbenicama za povećanje stipendije nalazi se zanimljiv slučaj odlikašice Josipe Steinkuš. Ona je nakon završene Više djevojačke škole u Varaždinu upisala peti razred Ženskog liceja. Njezin nastavak obrazovanja podržalo je ravnateljstvo stare škole koje ju je kao najbolju učenicu izrazito teških imovinskih prilika preporučilo Zemaljskoj vladi za što izdašniju stipendiju.⁴⁷ Odgovor je bio neuobičajeno sarkastičan. Naglasilo se da je dotičnoj učenici već dodijeljena stipendija od 50 forinti te da se za dodatnu potporu može pobrinuti grad Varaždin ukoliko to smatra potrebnim.⁴⁸ Dvije godine kasnije Josipa ponovo dobiva toplu preporuku, ovaj puta ravnateljstva zagrebačkog Liceja. Oni je također opisuju kao vrlo darovitu djevojku i najbolju učenicu zavoda te naglašavaju da joj njezin otac, siromašni bravarski meštar iz Varaždina s petero nezbrinute djece, ne može pružati nikakvu financijsku podršku. Do sada je u Zagrebu živjela zahvaljujući milosti svoje kume koja je netom umrla te je Josipa ostala samo sa 50 F stipendije što joj nije dovoljno za nastavak školovanja. Stoga ravnateljstvo moli da joj se dodjeli stipendija “kao nekim učenicama ovog zavoda.”⁴⁹ No, Josipa je dobila samo 25 F jednokratne pomoći.⁵⁰

Upravo ovaj slučaj upućuje da su uz standardnu, službenu klasifikaciju zahtjeva za stipendijama postojali i drugi, javno neartikulirani, ali zato primjenjivani kriteriji poželjnih stipendistica. Josipa Steinkuš zadovoljavala je sve uvjete za povećanje stipendije. Bila je odlična učenica iz siromašne i brojne obitelji, u Zagreb je došla

42 HDA, BiNZV, Opći spisi, 1894. VI/135; 1896. VI/34; 1899. VI/33; VI/203.

43 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1893./4-1901./02.

44 HDA, BiNZV, Opći spisi, 1899. VI/203; 1898. VI/33; 1896 VI/34.

45 HDA, BiNZV, Opći spisi, 1898 VI/33.

46 Isto.

47 HDA, BiNZV, Opći spisi VI 1894/135.

48 Isto.

49 HDA, BiNZV, Opći spisi, 1896 VI/34.

50 Isto.

isključivo radi školovanja u višim razredima Liceja i imala za to preporuku oba ravnateljstva. Zašto je, dakle, nije dobila? Odgovor možda pruža pažljivija analiza društvenog statusa stipendistica. Naime, iako su stipendije u principu dodjeljivane na osnovu imovinskih prilika moliteljice, presjek društvenog statusa licejskih stipendistica teško da predstavlja klasičan primjer socijalno ugroženih skupina. Najveći dio primateljica bile su djeca činovnika i službenika različitog ranga, obrtnika i trgovaca te prosvjetnih djelatnika (učitelja i profesora) koji su trebali pomoć prilikom školovanja svoje djece, ali i imali dovoljno razvijenu mrežu veza i poznanstva da je dobiju.⁵¹ Sveukupno gledajući to je bila slika tadašnje srednje građanske klase u koju se otac Josipe Steinkuš, siromašni bravar koji s petero djece živi u trošnoj kući na periferiji grada nikako nije uklapao.⁵² Stoga je Josipa Steinkuš predstavljala upravo onaj vid ženskog obrazovanog proletarijata koji je označen kao nepoželjan na samom početku borbe oko Liceja.

Uz prešutnu klasnu stratifikaciju stipendistica, može se uočiti određena neobičnost u vjerskoj pripadnosti učenica koje su primale stipendiju. Većina stipendistica bila je katoličke vjere, pravoslavne i evangelističke učenice bile su zastupljene u skladu s ukupnim postotkom među licejskim polaznicama, dok niti jedna pripadnica židovske vjeroispovijesti nije primila stipendiju!⁵³ Ipak, budući da se među sačuvanim molbenicama za stipendiju ne nalazi niti jedan zahtjev učenice ove vjeroispovijesti teško se može sa sigurnošću ustvrditi eventualno postojanje vjerske diskriminacije.

Uspjeh učenica

Opći napredak učenica ocjenjivao se s četiri ocjene: izvrstan s odlikom (IO), izvrstan (I), drugi red (II. red) i treći red (III. red) s time da su samo prva dva uspjeha bila prolazna. Prema **grafu br. 10** uočljivo je da je većina polaznica dobivala jednu od dvije prolazne ocjene. U početnom periodu to je najčešće bio izvrstan s odlikom, dok je u sljedećem razdoblju veći dio polaznica ocijenjen izvrsnim uspjehom. Ovaj prevrat i određeni pad u cjelokupnim rezultatima vjerojatno je posljedica formiranja svih četiriju viših razreda kao i povećanja masovnosti polaska škole. Negativnom ocjenom je u deset godina školovanja ocijenjeno 50 učenica. Broj negativnih ocjena nešto se povećao nakon 1898. godine kada je dopušten ponovni ispit i učenicama viših razreda koje su ocijenjene nedovoljnom ocjenom u jednom predmetu.⁵⁴

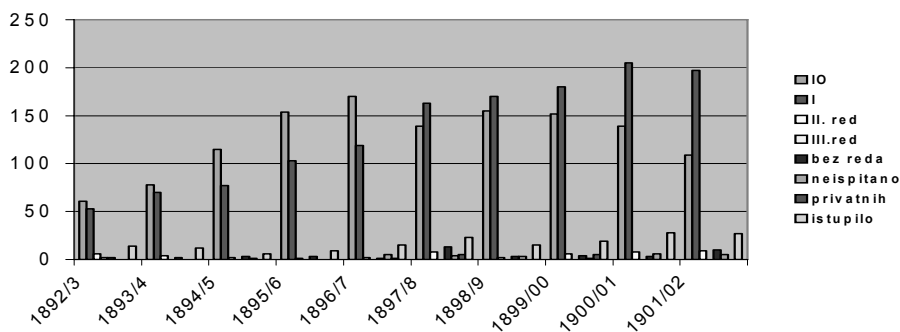
51 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1892.-1902.

52 HDA, BiNZV, Opći spisi, 1894 VI/135.

53 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1893./4-1895./6.; HDA, BiNZV, Opći spisi, 1894. VI//135; 1896 VI /34; 1899. VI/33; VI/203. *Izviješće Privremenog ženskog liceja...* 1897./98-1901./1902. Nisu pronađeni nikakvi podaci za 1892./3. godinu.

54 *Izviješće Privremenog ženskog liceja ...* 1898./9.

Graf. br. 10: Uspjeh učenica tijekom prvih deset godina djelovanja Liceja⁵⁵

Uspjeh u pojedinim predmetima očekivano je bio najslabiji u matematici (3, 21), a najbolje rezultate učenice su pokazale u filozofijskoj propedeutici (4,36). Ovaj visoki prosjek djelomice je posljedica činjenice da su propedeutiku slušale samo polaznice latinskog i općeg smjera i to u posljednje dvije godine školovanja. Zanimljivo je da, iako je Licej bio programski osmišljen kao škola koja posvećuje posebnu pažnju jezicima, uspjesi na tom polju spadaju među lošije rezultate. Osobito se to odnosi na francuski i njemački jezik koji su bili obavezni za sve polaznice Liceja. Ovo naravno ne mora ukazivati na nekakvu jezičnu netalentiranost učenica, već je vrlo vjerojatno posljedica ozbiljnosti i visokih zahtjeva koje je nastavno osoblje upravo u ovim predmetima stavljalo pred polaznice Liceja. Općenito gledano, slabiji rezultati postizani su u predmetima koje su učenice slušale u svim razredima Liceja kao npr. hrvatski, francuski i njemački jezik i gimnastika, te u prirodoslovnim i stručno-pedagoškim predmetima, dok su najbolje ocjene dobivale iz odgojnih i praktičnih predmeta kao npr. pjevanje, vjeronauk i kućanstvo.⁵⁶

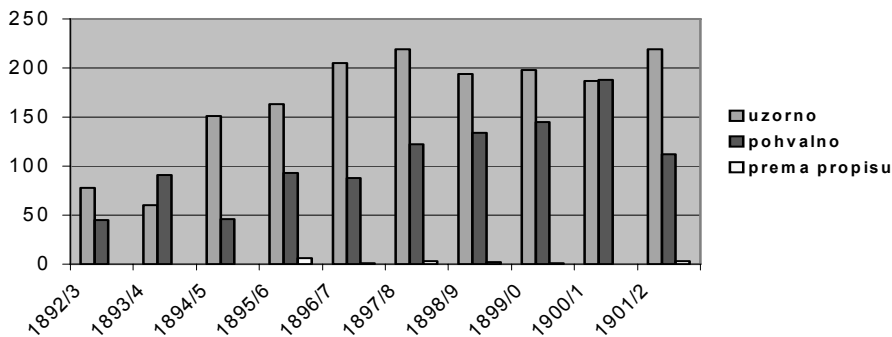
Sudeći prema ocjenama vladanja i godišnjim izvještajima ravnateljstva Liceja, učenice su se većinom pristojno ponašale u školi, a glavni problem s kojim su se nastavnici susretali je "brbljivost i laganje"⁵⁷ te nekoliko slučajeva krađe.⁵⁸ Skala ocjena vladanja sastojala se od pet stupnjeva: *uzorno, pohvalno, prema propisima, pokudno i loše* s time da posljednje dvije ocijene nije dobila niti jedna učenica u prvih deset godina. Gotovo svake školske godine prevladavale su ocjene uzornog ponašanja, a najniža dodijeljena ocjena je *prema propisima* koja je u deset godina dana u 16 slučajeva. Ipak, treba napomenuti da ove opće formulacije mogu dati samo grubu sliku o odnosu učenica prema školi, nastavnicama i drugim učenicama.

55 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1892.-1897.; *Izvišće Privremenog ženskog liceja...1897./8-1901./02.*

56 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1892-1894.; HDA, BiNZV, Opći spisi, 1895. VIII/138.

57 HDA BiNZV, Opći spisi, 1895. VIII/138.

58 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1895.

Graf br. 11: Vladanje učenica tijekom prvih deset godina djelovanja Liceja⁵⁹

Maturantice

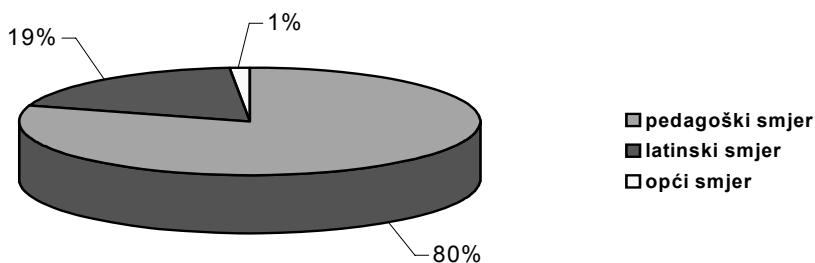
Najslabija točka novog zavoda bila je neodređenost i nedefiniranost završnog ispita. Statut Privremenog ženskog Liceja nije predviđao zadovoljavajuće rješenje ovog važnog problema koji je u konačnici obilježio sudbinu same institucije. Budući da su postojala tri smjera nastavnog programa, Licej je imao tri tipa završnog ispita koji su se međusobno razlikovali prema statusu i sadržaju. Općenito, ispit je obuhvaćao sve predmete koje je pristupnica slušala tijekom svog obrazovanja u Liceju s time da je za hrvatski i francuski jezik kao i matematiku bilo potrebno položiti pismeni i usmeni ispit, njemački jezik, povjesnica, zemljopis, prirodopis i fizika polagali su se samo usmeno, a za ostale predmete uzimao se u obzir jedino opći uspjeh tijekom školovanja. Uz to učenice su polagale predmete koji su bili specifični za njihovo usmjerenje (pedagogija i metodika, latinski i engleski), a "pedagoškinje" su morale položiti i usmeni ispit iz vjeronauka.⁶⁰

U prvih deset godina licejski završni ispit uspješno je položilo 158 učenica. Pri tome je velika većina pristupnica pripadala pedagoškom smjeru, "latinke" su činile nešto manje od petine ukupnih maturantica, a u prvom desetljeću rada samo su se dvije učenice općeg smjera odlučile podvrgnuti završnom ispitu. Naravno, ovaj je omjer logična posljedica odnosa između ukupnog broja polaznica pedagoškog, latinskog i općeg smjera.

U godišnjim izvještajima Liceja nalaze se i podaci o sudbini učenica nakon završetka školovanja u Liceju. Ove informacije su izrazito zanimljive jer se u njima mogu iščitati realne mogućnosti i prilike koje je licejska svjedodžba otvarala.

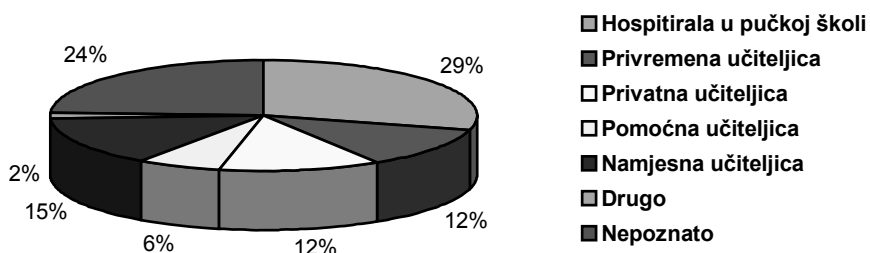
⁵⁹ DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1892-1894.; HDA, BiNZV, Opći spisi, 1895. VIII/138.

⁶⁰ DAZ, ŽRG, Bilješke za zapisnik o ispitima u ženskom liceju u Zagrebu za godine 1896.-1902.

Graf br. 12: Učenice Liceja koje su pristupile završnom ispitu prema smjeru⁶¹

Naravno, daljnji profesionalni put abiturijentica Liceja uvelike je ovisio o smjeru koji su apsolvirale. Ispit za učenice pedagoškog smjera imao je pravovaljanost ispita učiteljske škole te je uspješnim pristupnicama omogućavao zapošljavanje na pučkim školama.⁶² No, kao što je vidljivo u **grafu br. 13** tek oko polovice učenica uspijevalo je dobiti radno mjesto odmah nakon završetka školovanja. Pri tome se zapošljavaju kao namjesne, privatne, pomoćne ili privremene učiteljice. Nešto više od četvrtine maturantica Liceja nije odmah našlo zaposlenje, ali su se djevojke nastavile praktično obrazovati hospitirajući u nekoj od pučkih škola, dok za 24% njih ne postoje podaci o daljnjem profesionalnom angažmanu.

Graf br. 13: Učenice Liceja pedagoškog smjera nakon polaganja završnog ispita⁶³

S druge strane, za učenice latinskog i općeg usmjerenja licejski završni ispit predstavljao je tek prvu stepenicu u stjecanju pravovaljane srednjoškolske svjedodžbe. Ukoliko bi željele nastaviti školovanje na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj instituciji one su morale svoje znanje potvrditi polaganjem mature na nekoj od muških gimnazija. No, učenice koje bi se odlučile na ovaj korak nailazile su na određene prepreke. Sve do 1901. godine svaka je pristupnica morala pojedinačno tražiti dopuštenje za

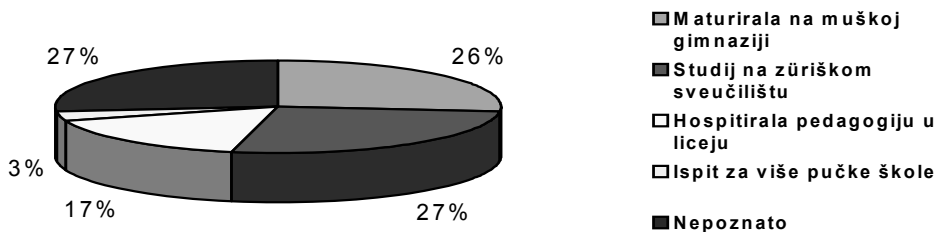
⁶¹ *Izvišće Privremenog ženskog liceja...1897./8.-1902./03.*; DAZ, ŽRG, Bilješke za zapisnik o ispitima u ženskom liceju u Zagrebu za godine 1896.-1902.

⁶² D. Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, 186.

⁶³ *Izvišće Privremenog ženskog liceja...1897./8.-1902./03.*; DAZ, ŽRG, Bilješke za zapisnik o ispitima u ženskom liceju u Zagrebu za godine 1896.-1902.

polaganje mature, a pojavio se i problem razlike u programu škola. Posebice se to odnosilo na grčki jezik, obavezan predmet gimnazijske edukacije koji je polaznicama Liceja bio u potpunosti nepoznat. Stoga su one tražile i u principu dobivale posebno opraštanje od ispita iz tog predmeta.⁶⁴ Usporedno s naredbom o otvaranju Sveučilišta za žene 1901. godine regulirali su se uvjeti koje je učenica morala zadovoljiti prije pristupanja maturi na muškoj gimnaziji. Prema njima učenice su i dalje morale pojedinačno tražiti dopuštenje Kraljevske zemaljske vlade za izlazak na ispit. Ispit su mogle polagati samo u Kraljevskoj realci, gimnaziji ili Realnoj gimnaziji u Zagrebu s time da su prethodno položile određene predmete. Ukoliko su željele pristupiti gimnazijskoj maturi, morale su položiti filozofijsku propedeutiku, u realci su posebno polagale kemiju, a u realnoj gimnaziji oba predmeta.⁶⁵ Iako su uvjeti bili poprilično zahtijevni 26% učenica latinskog smjera odlučilo se na stjecanje pravova-
ljane srednjoškolske svjedodžbe.

Abiturijentice latinskog smjera imale su još jednu opciju za nastavak školovanja: studiranje u Zürichu na jedinom sveučilištu koje je priznavalo pravovaljanost licejskog završnog ispita.⁶⁶ Ovu je mogućnost iskoristilo oko 27% učenica latinskog smjera. No, sudeći prema svjedočanstvima suvremenica, ukoliko su doktorat stečen na züriškome sveučilištu željele nostrificirati u domovini, morale su prvo položiti maturu na nekoj od muških gimnazija.⁶⁷ Dio je učenica odlučilo nakon polaganja završnog ispita hospitirati u pedagoškim predmetima Liceja te polagati razliku za učiteljski ispit.

Graf br. 14: Abiturijentice latinskog smjera nakon licejskog završnog ispita⁶⁸

64 HDA, BiNZV, Opći spisi, 1897. VIII/152.

65 *Sbornik zakona i naredba valjanih za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju za god. 1901:* br. 84., 621.

66 AHŠM, MJ, Četrdesetogodišnjica naše škole.

67 AHŠM, MJ, Spomenica u proslavu osamdesete obljetnice rođenja Marije Jambrišak, 39-45.

68 *Izviješće Privremenog ženskog liceja...*1897./8.-1902./03.; DAZ, ŽRG, Bilješke za zapisnik o ispitima u ženskom liceju u Zagrebu za godine 1896.-1902.

Licejke o Liceju

Brojke i statistički podaci navedeni u prethodnim poglavljima pružaju opću, objektivnu, ali i jednodimenzionalnu sliku o učenicama Liceja. Pitanja intimne naravi ostaju neodgovorena. Što je za njih osobno značio Licej? Što su očekivale od sebe i od škole? Zašto su polazile Licej? Kako su se odnosile prema vlastitom obrazovanju i jesu li osjećale pritisak javnosti na novu školu?

Zapisi učenica koji bi odškrinuli vrata u njihov intimni svijet nada i očekivanja prilično su rijetki i često svečarske naravi: govori i sjećanja skupljeni povodom obljetnica škole.

Jedan od prvih tragova u kojem se nazire odnos učenica prema novoj školi je govor učenice Marije Göszel prilikom svečanog otvaranja Privremenog ženskog Liceja. U njemu se nazire atmosfera pred samo otvaranje škole i stav učenica prema obrazovanju. Marija govori o uzbuđenju koje je zavlдалo među djevojčicama nakon vijesti o otvaranju nove škole. Prvi glasovi o mogućnosti otvaranja Liceja počeli su stizati početkom godine, a škola je oformljena već devet mjeseci kasnije. To je bio poprilično brzi razvoj događaja, posebice ukoliko se uzme u obzir otpor prema ideji ženskog obrazovanja u javnosti. Djevojčice koje su se upravo nalazile na kraju više djevojačke škole uzbuđeno su čekale vijesti o daljnjem razvoju događaja. Novu su školu vidjele kao instituciju koja će im pružiti naobrazbu koju su do sada "tek riedki roditelji uz teške žrtve svojim kćerima mogli pribaviti." Na kraju Marija Göszel zaključuje kako će sada djevojke "bistre pameti" dobiti znanje koju će moći iskoristiti za svoj napredak i sreću domovine jer što je više naobraženih sinova sretnija je domovina. Govor završava svečanim obećanjem da će učenice biti marljive.⁶⁹

Zanimljivo je da se stajališta Marije Göszel u nekim dijelovima razlikuju od tadašnjih javnih pozicija. Prije svega se to odnosi na pitanje kome je nova škola namijenjena. Za razliku od uobičajenog uvjerenja da je to elitna institucija namijenjena prije svega članicama bogatih obitelji, Marija Göszel dala je mišljenje koje se pokazalo mnogo bliže istini. Institucija je demokratizirala sustav znanja koji je do sada bio dostupan samo pripadnicama imućnih slojeva, a polaznice nove škole bit će pripadnice obitelji čiji društveni status dozvoljava bolji odgoj kćeri, ali im financijske prilike ne dopuštaju skupe instrukcije i strane škole.

Drugi važan odmak od općeprihvaćenih stajališta je Marijin odnos prema vlastitom školovanju. Dok su se tekstovi u javnim glasilima bavili pitanjem utjecaja Liceja na ispunjavanje zadatka supruge i majke, Marija se na ovu ulogu uopće ne osvrće. Školovanje je vidjela kao priliku za vlastitu nadogradnju, a samim time i veći doprinos općem dobru. Nekoliko desetljeća kasnije Milica Bogdanović bila je još izričitija u svojim stajalištima. Sagledavši ulogu Liceja na položaj žena, zaključuje kako je najveći napredak načinjen upravo u slobodi izbora. Pomak je učinjen u tome

---

69 *Hrvatska 1892.*, 233; *Narodne novine 1892.*, 233.

“... što možemo samostalno zarađivati, što se možemo udavati ili ne udavati po pravu samoodređenja, bez obzira na potrebu za uhljebljenjem.”⁷⁰

Završno obećanje Marije Göszel vjerojatno je dio uobičajene učeničke retorike, ali ovom prilikom može se u njega upisati i novo značenje. Prve učenice Liceja dobile su jedinstvenu priliku da steknu više obrazovanje i od njih se očekivalo da iskazano povjerenje opravdaju. U javnosti su postojale sumnje u potrebu ovakve institucije, kao i u djevojačku sposobnost shvaćanja srednjoškolskog gradiva, i upravo je prva generacija licejki trebala te predrasude opovrgnuti. Ovog pritiska sjeća se i Zdenka Marković, čak šezdeset godina nakon otvaranja škole. Govoreći o čestim posjetima Isidora Kršnjavoga, ona zaključuje: “Dolazio je, ali ne kao službeno lice, već kao prijatelj škole, da sluša ispitivanje i odgovaranje učenica da prati njihov napredak i da ih bodri na što življi rad jer, kako je neprestano isticao, ako ne pokažu na svršetku potrebnu zrelost škola će se zatvoriti... Tako su prve učenice liceja preuzele na sebe tešku odgovornost pred historijom, jer je obrazovanje i napredak budućih pokoljenja ležao na njima.”⁷¹

Ono što je zajedničko svim sačuvanim prisjećanjima učenica škole je osjećaj ponosa. Ponos na “velik(u) i svijetl(u) zgradu na Griču,”⁷² na učitelje i učiteljice ove institucije, ono što je ona predstavljala⁷³ i posebice na moderne pedagoške i didaktičke metode koji su se u njoj provodili.⁷⁴

Treba ipak naglasiti da navedeni tekstovi mogu tek djelomično svjedočiti o stavu učenica prema novoj školi. Velika im je mana što su nastali za svečarske prilike koje nameću ton i retoriku izlaganja. Osim toga, njihove autorice bile su profesionalno uspješne žene. Marija Göszel završila je Licej i izvanredno upisala matematičko-prirodnu skupinu na Sveučilištu Franje Josipa I,⁷⁵ Zdenka Marković nastavila je školovanje studirajući humanističke predmete,⁷⁶ a Milica Bogdanović bila je prva žena koja je doktorirala na Mudroslovnom (Filozofskom) fakultetu Sveučilišta Franje Josipa I.⁷⁷ Svojim zalaganjem i radom one su iskakale iz prosjeka učenica te je upitno mogu li one govoriti u ime čitave generacije.

---

70 AHŠM, MJ, Spomenica u proslavu osamdesete obljetnice rođenja Marije Jambrišak, 39-45

71 Zdenka Marković, *Naš licej-o šezdesetogodišnjici njegovu osnutku jeseni 1892.*, Zagreb 1953, 4-5.

72 AHŠM, MJ, Četrdesetogodišnjica škole.

73 Isto.

74 AHŠM, MJ, Spomenica u proslavu osamdesete obljetnice rođenja Marije Jambrišak, 39-45.

75 *Izviješće Privremenog ženskog liceja...* 1897./98.

76 Isto 1901./02.

77 Tihana Luetić, Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I u Zagrebu, *Povijesni prilozi*, 2002., 22, 196

Zaključak

Što nam dakle govore podaci o učenicama Liceja? Prije svega, potvrđuju prigovore tadašnje javnosti da gimnazijski program Liceja ne odgovara potrebama i željama sredine. Državni i pedagoški krugovi imali su moć da osmisle i oforme nove smjerove obrazovanja za djevojke, ali nisu mogli osigurati dovoljno veliku interesnu skupinu koja bi te tečajeve i polazila. Hrvatsko građansko društvo, sastavljeno većinom od činovnika i obrtnika nije još imalo dovoljnu ekonomsku moć da osigura svojim kćerima gimnazijsko obrazovanje. Nije to bilo samo pitanje školarine, djevojke koje bi se odlučile na klasično obrazovanje nisu dobivale nikakvo zvanje na kraju školovanja. Ukoliko bi željele napredovati čekalo ih je višegodišnje pohađanje sveučilišne nastave. Još je nepopularniji bio opći smjer koji nije imao neku točno naznačenu svrhu. Budući da su imovinske prilike građanstva još uvijek bile prilično nesigurne, a prerana smrt ili bolest oca – hranitelja mogla je ozbiljno uzdrmati njihovu situaciju, djevojke su radije birale pedagoški smjer koji im je omogućavao zaradu u slučaju potrebe. Stoga je u prvih deset godina Licej praktički funkcionirao kao učiteljska škola.

S druge strane, osnivačima je uspjela namjera da od nove škole načine elitnu instituciju. Usprkos vrlo mekom sustavu školarina Licej su gotovo isključivo pohađale djevojke iz krugova više i srednje građanske klase. Pokušaji prodiranja pripadnica nižih slojeva bili su rijetki i strogo kontrolirani uz pomoć sustava školarina i stipendija.

Ipak, otvaranje Liceja ne bi se mogao ocijeniti kao neuspjao potez. Nova je institucija nudila nadu i nove opcije za djevojke diljem Hrvatske. Podaci o boravištu djevojaka pokazuje da Licej nije bio važan samo za Zagrepčanke, već je pružao priliku srednjoškolskog obrazovanja djevojkama diljem Banske Hrvatske. Napokon, iako malobrojne, polaznice latinskog smjera Liceja i njihove učiteljice otvorile su vrata Sveučilišta u Zagrebu za žene i time uklonile najvažniju barijeru ekonomske, društvene i političke emancipacije.

SUMMARY

**Responsible to the history.
The First students of Temporary women's lyceum in Zagreb**

The opening of Temporary women's lyceum in Zagreb, the first public female gymnasium in the region, gained quite a lot of publicity. The public discussions of that time raised a variety of issues from the necessity of the new school to the ability of women to acquire the necessary knowledge.

The essay deals with the problem of the first students of this institution. The students are analyzed regarding their number, attendance of the school, social status, wealth, place of residence, religion, educational and professional achievements, as well as their personal attitude toward the Lyceum. In that way the essay places the Lyceum in the context of Croatian civic society and provides a new glimpse of the expectations, possibilities and boundaries of the women's education at the end of the nineteenth century.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Godina LIX
Zagreb 2006.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LIX, str. 1-338, Zagreb 2006.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Suizdavač

Srednja Europa, d.o.o.

Redakcijski odbor

Slaven Bertoša, Mirjana Gross, Tvrko Jakovina

Ivan Kampuš, Franko Mirošević, Ivica Prlender

Tomislav Raukar, Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa *Historijski zbornik* su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u

Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Objavlјivanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH

Grafička priprema i tisak:

Ibis-grafika, IV Ravnice 25, Zagreb